

25. Ahmet Mithat Efendi'nin kanonist tavrı**ELİF TÜRKER¹****APA:** Türker, E. (2023). Ahmet Mithat Efendi'nin kanonist tavrı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö12), 313-322. DOI: 10.29000/rumelide.1330490.**Öz**

Edebiyat tarihi yazımının sorunlarından biri de kanon meselesidir ve bu bakımdan edebiyat araştırmacıları tarafından dikkate alınmalı, incelenmeli ve kanonun varlık imkânları araştırılmalıdır. Türk edebiyatındaki kanon tartışmaları yakın geçmişe dayanmaktadır çünkü kavramın ülkeye gelişi ve hatta edebiyat bağlamında ortaya çıkışı yakın geçmişe dayanır. Bu tartışmalar kanonik metinlerin daha çok Cumhuriyet sonrası ulus-devlet yapılanmasına nasıl hizmet ettiğini sorgulamaya yöneliktir. Oysa, edebiyatın siyasi yapıdaki değişlikle koşut ilerlediği dönem Cumhuriyet'ten biraz daha eskiye dayandığı için kanonik metinlerin varlığını da yine bu eski dönemden yani kimlik sorununun baş gösterdiği Tanzimat Fermanı'ndan sonraki dönemde aramak yerinde olacaktır. Tanzimat edebiyatı söz konusu olduğunda Ahmet Mithat Efendi'nin adının geçmemesi mümkün değildir. Çok üretken olmasının yanı sıra, müdahaleci, yer yer kavgacı, kışkırtıcı olması da onu göz önüne taşıyan unsurlardır. Dönemin hemen her tartışmasında bulunması, çoğunlukla bu tartışmaları başlatan kişi olması Ahmet Mithat Efendi'nin bir amaç uğruna mücadele verdiği vehmini yaratabilir. Bu bağlamda, Ahmet Mithat Efendi'nin genellikle başlatıcısı olduğu tartışmalardaki sözlerine bakıldığında, Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren resmen başlayan Batılılaşma sürecinde, Osmanlı kimliğini korumaya çalışan bir tavır sergilediği ve bu tavrını da kural koyma yani bir kanon oluşturma çabasıyla gösterdiği görülür. O amacın ne olabileceğinin peşine düşüldüğünde, sürülen izlerin bir ucunun "kanon yaratma" meselesine çıktığı görülecektir. İşte bu yazıda, Ahmet Mithat Efendi'nin kural koyucu olma, iktidarı kaybetmeme emelinin hizmet edebileceği bir imkân olarak "kanon" meselesi üzerinde durulmakta ve nihayetinde bir kanon oluşturmanın mümkün olup olamayacağı tartışmaya açılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, iktidar, kural koyucu, tartışmalar, kanon**Ahmet Mithat Efendi's canonist attitude****Abstract**

One of the problems of literary historiography is the issue of canon, and in this respect, this phenomenon should be taken into consideration, studied, and its existence should be deeply explored. Unfortunately, the canon debates in Turkish literature may only be dated back to the last decades right after the concept's arrival in the country. These debates were mostly based on the post-Republican texts of the canon. It would be appropriate to seek the existence of canonical texts in the period preceding the Republic, namely after the *Tanzimat Fermanı* (1839), when identity issues have mostly emerged. Therefore, in this study, it is aimed to analyze how this "canon" term and its understanding helps the creation of the nation-state literary structure. However, as the literature has always progressed together in parallel roads with the changes in political structure, it may be useful

1 Dr. Öğr. Üyesi, Doğuş Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı (İstanbul, Türkiye), eturker@dogus.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0066-657X [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 13.05.2023-kabul tarihi: 20.07.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1330490]

to look closer to the literary period right after the *Tanzimat*. When it comes to *Tanzimat* period literature, it is impossible not to mention Ahmet Mithat Efendi. In addition to his highly productive contributions, also his interventionist, and occasionally intrusive and provocative nature are the factors that bring him to the forefront. More importantly, his involvement in almost every debate of the period, and mostly being the initiator of the social, political and literary discussions may bring to consideration that Ahmet Mithat Efendi was fighting for a “reason”. Therefore, focusing on Ahmet Mithat's words which he has used against his discussants during the political and literary discussions by which he mostly initiates, it can be observed that since the beginning of the *Tanzimat* Period which is the official declaration of the westernization period, Mithat Efendi has always tried to protect and preserve the Ottoman identity. That is to say, his efforts related to this identity issue can be evaluated as his attempts in order to create a new canon for Turkish literature. Hence, this article mostly focuses on, when we delve into what his purpose could be, Ahmet Mithat Efendi's role as a rule-maker and how this could have served for not losing the political power by exploring new possibilities of creating a canon at the end.

Keywords: Ahmet Mithat, political power, canon, identity.

Edebiyat tarihi yazımının sorunlarından biri de kanon meselesidir ve bu bakımdan edebiyat araştırmacıları tarafından dikkate alınmalı, incelenmeli ve kanonun varlık imkânları araştırılmalıdır. Türk edebiyatındaki kanon tartışmaları yakın geçmişe dayanmaktadır çünkü kavramın ülkeye gelişi ve hatta edebiyat bağlamında ortaya çıkışı yakın geçmişe dayanır. Gregory Jusdanis, “kanon” için şunları söyler: “Bütün bir milletin kimliğinin oluşturulup korunmasına yardım ederler; bir cemaatin hikâyelerini düzgün hiyerarşiler içinde tasnif ederler. Kanon, içinde bir milletin, bir sınıfın ya da bir bireyin farklılaşmamış bir kimlik bulabileceği ütopyik bir sürekli metinsellik mekânıdır” (Jusdanis, 2014, s.106). Türk edebiyatında kanon tartışmaları ise kanonun daha çok Cumhuriyet sonrası ulus-devlet yapılanmasındaki işlevini sorgulamaya yöneliktir. Oysa, edebiyatın siyasi yapıdaki değişikliklerle koşut ilerlediği dönem Cumhuriyet’ten biraz daha eskiye dayandığı için kanonik metinlerin varlığını da yine bu dönemden yani kimlik sorununun baş gösterdiği Tanzimat Fermanı’ndan sonraki dönemde aramak yerinde olacaktır. Bu bağlamda, Ahmet Mithat Efendi’nin genellikle başlatıcısı olduğu tartışmalardaki sözlerine bakıldığında, Tanzimat Fermanı’nın ilanından itibaren resmen başlayan Batılılaşma sürecinde, Osmanlı kimliğini korumaya çalışan bir tavır sergilediği ve bu tavrını da kural koyma yani Jusdanis’in vurguladığı biçimde bir kanon oluşturma çabasıyla gösterdiği görülür. Mithat Efendi’nin, Jale Parla’nın *Babalar ve Oğullar* adlı çalışmasında tespit ettiği “iktidar” ve “kural koyucu” eksikliğini gidermek için bu tavrı üstlendiği yorumuna ulaşmak mümkün.

Jale Parla, *Babalar ve Oğullar* adlı çalışmasında, Tanzimat Dönemi’nde ortaya çıkan iktidar zaafiyetinin edebiyata yansımalarını “baba” figürü üzerinden araştırır. Söz konusu eğretileme yerindedir, zira Parla’nın tespit ettiği biçimde Tanzimat romanlarında gölgesi kaybolmuş bir “baba” sorunu vardır. Bu sorunu alegorik düzlemde ele aldığımızda da “devlet baba”nın gölgesine / gölgesizliğine varıyoruz. Jale Parla, mutlakçı bir epistemolojik temel üzerine kurulu olan Osmanlı İmparatorluğunun bu temeli koruyamayacak hâle gelmesinin “baba otoritesi”ni zayıflattığını ileri sürerken de haklıdır (Parla, 2004, s.15). “Yeni”den bir baba inşa etmeye çalışan toplumun kendini yetersiz görmesi doğaldır. Namık Kemal “Mukaddime-i Celal”de, “Bizde kalemin gösterdiği terakki, Garb’ın bedâyi’-i irfânına kıyas olunursa, bir allâmenin irfânına nisbeten, yeni lâkırdıya başlamış bir çocuğun söyleyeceği üç beş kelime hükmünde kalır.” derken böyle bir durumdan söz ediyordu (Namık Kemal, 1302/2016, s. 63). Batı’nın varlığını fark etmekle kalmayıp aradaki farkı ölçebilen Osmanlı entelektüeli bu açığı kapatabilmek için ya acele edecek ya da otoriter bir “baba”nın gözetiminde kontrollü bir şekilde yenileşecektir.

“Artık mutlakçı ve ataerkil bir sultanın otoritesine eskisi gibi yaslanamayan mutlakçı bir kültür, simgesel babasını arıyordu” diyor Jale Parla (Parla, 2004, s.15). Ahmet Mithat Efendi, bu “simgesel baba” rolüne talip olan kişidir. Zira bu dönem yaşanan değişiklikler üzerine düşünen ve halkı, değerlerini kaybetmeden çağa uydurmaya çalışan kişidir o. Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi Tanzimat döneminin ileri gelen Batılılaşma taraftarı isimlerinin yanında isminin anılmayışının altında yatan sebep, Ahmet Mithat Efendi'nin bu isimlerin yenileşmeden anladıklarıyla aynı şeyi anlamayıştan kaynaklanır. Dönemin Avrupalılaşma taraftarı entelijansiyasına karşı Ahmet Mithat, yenileşmenin kontrollü bir süreçte yaşanması ve bir kimlik değişiminden ziyade halihazırdaki kimliğe entegre edilmesi taraftardır.

Şinasi, Tanzimat edebiyatının itici gücü olarak varlığını sürdürmüş, dönemin pek çok ilerici hamlesine imza atmıştır. Meclis-i Maarif'teki görevinden “mesalih-i devlet aleyhinde müterizane şeyler” yazması gerekçesiyle azledilmesinde onun yenilikçi ve özgürlükçü fikirlerinin olduğu da malumdur (Tanpınar, 2001, s. 186). Her ne kadar Tanzimat Fermanı'yla birlikte değişim resmiyet kazanmışsa da nihayetinde mutlak otorite varlığını sürdürmektedir.

Şinasi, görevinden azledildikten iki yıl sonra Paris'e gider. Onun *Tasvir-i Efkâr*'daki yerini Namık Kemal alır. Şinasi'nin açtığı yolda Namık Kemal bir adım daha ilerleyerek “vatan, hürriyet, parlamento” sözcüklerini telaffuz etmeye başlar. Mutlak iktidarın “sakıncalı” bulacağı ifadelerdir bunlar kuşkusuz ve etkisiz hâle getirilmelidir hemen. Namık Kemal'in ömrü sürgünlerde, hapislerde geçer böylece. Ziya Paşa için de benzer bir durum söz konusudur. Hızla tırmandığı devlet kademelerinde, çeşitli oyunların kurbanı olarak aynı hızla indirilen ve sürgüne gönderilen Ziya Paşa da “hürriyetzedeler” arasındaki yerini alır. Fakat Ziya Paşa hiçbir zaman Namık Kemal ya da Şinasi gibi “baba” figürüne namzet olmamıştır. Şinasi'nin adaylığı da doğal bir adaylıktır; çünkü o “yeni” adımların sahibidir. Fakat onun da böyle bir talep içinde olmayışı ve kural koyuculuktan çok, üretici olması dolayısıyla “baba”lık vasfında olmadığı yorumuna ulaşmak mümkün. Namık Kemal ise, siyasi yönü dışında edebiyat alanında sınır belirleyici bir rol üstlenmesiyle Tanzimat edebiyatının ilk “baba” adayı olarak görülebilir.

Namık Kemal'in meşhur “Mukaddime-i Celâl”de yaptığı şey bir tür meydan okuma, yani yeni sınırları belirlemektir. Buna göre Namık Kemal eski edebiyatı bütünüyle reddetme eğilimindedir. “Yeni”nin yan etkilerinden biridir bu eğilim: Eski tamamen reddedilerek ortadan kaldırılmalıdır. Dünyadaki bilebildiğimiz tüm yeni hareketlerde gözlemlenen bir durumdur. Cemil Meriç, Koestler'den aktarıyor: “Her aydın bir put kırıcıdır, bir put kırıcı ve bir put yapıcı” (Meriç 2008, s. 290). Tanzimat edebiyatının put kırıcısı Namık Kemal'dir; kırılan putları yeni bir biçimde inşa etmeye çalışan da Ahmet Mithat Efendi.

Namık Kemal'in put kırıcı olması tesadüf olamaz. Zira, o dönem kimse Namık Kemal kadar cesur bir savunucu değildir. Fakat Namık Kemal de “fazla” inançlı olduğu için “baba” konumunu kaybetmiştir. Kural koyucudur kabul, tartışmalara da girer fakat iktidarın mutlakyetini korumaya devam ettiği gerçeğini göz ardı eder. Burada bir hayal kırıklığının da etkisi olduğu kuşkusuz. İşler planlandığı gibi gitseydi, V. Murat psikolojik rahatsızlık yaşamazdı ve Abdülhamit'in her isteği kabul edilmek zorunda kalmasaydı durum daha farklı olabilirdi. Ne var ki tarih varsayımlarla ilerlemiyor.

Buraya kadar anlatmaya çalıştığım şey şu: Tanzimat Fermanı'yla birlikte oluşan mutlak iktidar bir biçimde sarsıntı yaşamış ve sarsıntının artçı etkileri edebiyatta da görülmüştür. Jale Parla'dan mülhem “baba” eğretilmesi üzerinden tanımlamaya çalıştığım iktidar / kural koyucu yetkisini edebiyat alanında kimin ele geçireceği sorunu ortaya çıkar böylece. Şinasi, kural koyucudan çok fikir kâşifi olduğu için bu

sorumluluğu almaz. Ziya Paşa, zaten kafası karışık olduğu için elenir. Namık Kemal, bu üçlü arasında “baba” olabilecek özelliklere sahip olandır fakat o da inanmış bir özgürlükçüdür. Planların bir anda tepetaklak olması nedeniyle iktidarı ele geçiren II. Abdülhamit'in Osmanlı bütünlüğünü ve hanedanlığın mutlakiyetini korumayı hedefleyen politikasına uymayan görüşlerin sahibi olduğu için Namık Kemal, edebiyat alanında da kural koyucu olamayacaktır. Bu bağlamda, II. Abdülhamit'e bağlılığını, hamisi Mithat Paşa'yı ölüme götürecektir davada şahitlik etmekte tereddüt etmeyişyle ispat eden Ahmet Mithat Efendi edebiyatın “baba” rolünün de doğal adayı olur.

Ahmet Mithat Efendi, basın kanunu eleştiren *İbret* gazetesinde yayımlanan yazısında “millet-i metbua” yani “kendisine tabi olunan millet” ifadesini kullandığı için Mustafa Fazıl Paşa'nın öfkelenmesine neden olmuş ve bir süre sonra da sürgüne yollanmıştır çünkü o dönem için “millet-i metbua” ifadesi, bir devrim girişimi olarak görülmektedir. “*İbret*'te basın kanunu eleştirirken ‘millet-i metbua’, yani ‘kendisine tâbi olunan millet’ gibi dönem için çok sivri bir cümle kurmuştur ki, bu bile cezalandırılmak için yetip artacaktır” (İnci, 2013, s. 9). Sürgünden döndükten sonra ise Ahmet Mithat Efendi'nin tavrı değişir. Önce, çok şey borçlu olduğunu söylediği, ismini aldığı Mithat Paşa'yı ölüme gönderecek ithamları destekleyen makaleler kaleme almış, ardından da II. Abdülhamid'in savunucularından biri olmuştur. *Üss-i İnkılap* tamamen II. Abdülhamit'in politikasını öven yazılar içerir. “Midhat Efendi'ye teferruatını bilmediğimiz bu iltifatlara mukabil oldukça güç bir iş verilmişti. O, Midhat Paşa'yı nefy ile başlayan ve Meclis-i Mebusan'ın bir müddet için, otuz üç yıl, içtimamı tatil ile biten Abdülhamid'in ilk darbe-i hükümetini efkârı umumiye karşısında zarurî bir hadise halinde gösterecek ve bilhassa sarayın Rus muharebesinde orduların hareket serbestliğini men edecek şekilde müdahalelerini makbul ve yerinde bir iş gibi övecekti” (Tanpınar, 2001, s. 451). Bu durumu anılarında Hüseyin Cahit Yalçın, şu sözlerle dile getirir:

Bahusus, Ahmet Mithat Efendi'nin Mithat Paşa vak'alarında Saraya hizmet etmiş ve Mithat Paşa aleyhinde bulunmuş olması bizi kendisinden tamamen ayırmıştı. Abdülhamit zamanındaki dostluklardan, hatta edebi takdir ve hürmetlerden çoğunun altında bu siyasi mülahazayı da bulmak kabildir. İnsanlığını idrak etmiş, vatanını seven bir genç nazarında Saray ve mutlak hükümet taraftarı olmak bir namussuzluktu. Öyle bir adamdan uzak durmak, nefret etmek icap ederdi.

İşte Mithat Paşa aleyhinde bulunmuş, “Üssü inkılap”ı yazmış Ahmet Mithat Efendi, bütün hizmetlerine rağmen, bu yüzden nazarmızda pek kabahatli idi. (Yalçın, 1935, s. 82-83)

Bu dönemde saray tarafından gördüğü iltifatın karşılığı olarak, belki de Batılılaşma taraftarı yazarları oyun dışına itme çabasıyla, Ahmet Mithat Efendi pek de masum sayılamayacak birtakım girişimlerde bulunmuştur.

Jale Parla'nın belirttiği gibi, “Tanzimat gibi, mutlak otoritelerin zaafa düştüğü süreçlerde, dünya görüşü hâlâ mutlakçı olmakta devam ediyorsa, yazara babalık görevi düşer” (Parla, 2004, s.19). Ahmet Mithat, mensubu olduğu devletin dünya görüşüne sahip bir yazar olarak o “baba” koltuğunun en güçlü talibidir. O, döneminin popülist yazarıdır ve bu özelliğiyle gurur duyar: “Ben popüler bir muharririm. En birinci medar-ı iftiharım budur. Sanatkârlık isteyenler Üstat Ekrem ve Halit Ziya Beyefendiler hazeratına müracaat etsinler” demektedir (Aktaran Gökçek, 2012, s.120). Amacı zaten popüler olmak yani halka ulaşmak ve halk üzerinde etkili olmaktır. “Millet-i metbua” ifadesi sebebiyle Yeni Osmanlılar Cemiyeti'yle yakın ilişkisi olduğu düşünüldüğünden sürgüne gönderilen Ahmet Mithat Efendi, burada yazdığı anılarını *Menfa* adı altında yayımlar. Kendini aklama amacı taşıyan ve bundan sonra tutarlı bir biçimde sürdüreceği, yalnız halkla birlikte hareket etmek gerektiği yönündeki düşüncelerini anılarında şu sözlerle özetler:

Kendi kendime dedim ki: Bu adamların [Yeni Osmanlıların] pek mâlûmâtlı pek gayretli adamlar olduklarına şüphe yoktur. Ancak işe ters tarafından başlamışlar. Bu ise bâdî-i emrde fikri husumete düşmeleridir. Eğer bunlar husumetkârâne bir suretle meydana çıkmamış olsa idiler emelleri terakkiyâtı ve saadet-i milliyeden ibaret olduğuna göre bu emele daha ziyade hizmet edebilirler idi. Zira vatanın, milletin terakki-i saadetini arzu etmez bir adam farz olunamaz. Lâkin bunun için edilecek neşriyâtı itidâl üzere ederler ise. O halde hiç kimseyi darıltmadan telkinât ve neşriyât-ı mesudedede hizmet kolay olur. Böyle Avrupalara kadar ihtiyâr-ı gurbetle kahren ve cebren neşri-ı efkârdan ise beyhude bir muhâsamadan başka bir netice hâsıl olmaz. (Ahmet Mithat Efendi, 2013, s. 60-61)

1873 yılında gittiği sürgünden üç yıl sonra dönen Ahmet Mithat Efendi, zamanla basın ve edebiyat dünyası üzerindeki etkisini kuvvetlendirse de, 1884-1885'te cereyan eden, Batı taraftarı Recaizade Mahmut Ekrem'le Muallim Naci arasında başlayan Zemzeme-Dehdeme tartışmasında taraf olmaktan imtina eder. Fakat Muallim Naci, hem Mithat Efendi'nin gazetesi *Tercüman-ı Hakikat*'in “edebiyat Allah'ı” (Tansel, 1953, s. 168) konumunda olması hem de Mithat Efendi'nin damadı olması sebepleriyle terazinin ağır basan tarafı olsa gerektir. Fakat bir yandan yenilik taraftarı da olduğu için Muallim Naci'nin edebiyat tavrını kendisine yakın bulmaz. Daha da önemlisi Muallim Naci, Ahmet Mithat Efendi'nin muhafazakâr dünya görüşünün aksine davranışlar sergilemekte ve bunları gazetede yazmaktadır. Nihayetinde bu tartışmada Ahmet Mithat Efendi, Muallim Naci ile yollarını ayırarak “yenilikçi ve fakat muhafazakâr” olduğunu belli etmiştir.

1890 ile 1900 tarih aralığına, pek çok tartışmayı başlatan kişi olarak dikkati çekmesi bakımından, bu döneme Ahmet Mithat Efendi'nin tartışmalar çağı denebilir sanırım. Bu tartışmalar, bugünden bakılınca, sıkı bir ayıklama işleminden sonra işlevli görülebilirse de Ahmet Mithat Efendi'nin niyetini okumaya girişince de görülüyor ki, onun hedefi sadece edebiyat değil, söz sahibi olmaktır.

Tercüman-ı Hakikat'e “Ravi”² takma ismiyle bir eleştiri yazısı gelir. Bu eleştirinin amacı, roman adı altında yazılmış yapıtların roman olmadığını iddia etmektir (Gökçek, 2012, s. 66). O döneme kadar yirminin üzerinde roman yazmış bulunan Ahmet Mithat Efendi'nin bu eleştiriye üstüne alınmaması ve cevap vermemesi düşünülemez bile. İlk etkinin yarattığı kırgınlıkla belki Ahmet Mithat Efendi kışkırtıcı bir üslup takınır ve Ravi adlı kişiye çok biliyorsa kendisinin roman yazmasını ve herkesin ondan roman yazmayı öğrenmesini önerir. Ravi, roman eleştirisi yapmakla roman yazmanın ayrı şeyler olduğunu söyleyerek Ahmet Mithat Efendi'yi sakin bir tartışma ortamına çeker.³ Daha sonra *Ahbar-ı Asara Tamim-i Enzar* adıyla kitaplaştıracağı, “roman” tartışmasının muhatabı olan Ravi isimli kişinin yazılarını *Tercüman-ı Hakikat*'te bütünüyle yayımlamaz da, bunun yerine ya bazı parçaları alıntılar ya da yazıyı özetler.

Ahmet Mithat da Ravi'ye hak verir fakat bu durumda romandan ne anladığını bildirmesini ister. Ravi, Ahmet Mithat Efendi'nin sinir ucu olan “Emile Zola” ismini zikreder. Ravi'nin, yazarın bizzat görmediği hiçbir şeyi kaleme almaması gerektiği biçimindeki yorumuna, bu minvalde yazılmış üç romanı bulunan Ahmet Mithat, her zamanki gibi kendisine bir tanık göstererek (burada Teodor Kassap'tır bu kişi) *Paris'te Bir Türk* romanını okuyanların yazarın Paris'i çok iyi bildiğini ileri sürdüğünü kanıt olarak gösterse de asıl isabetli hamleyi, Ravi'nin iddiasına göre tarihî roman yazmanın mümkün olamayacağı yolundaki tespitiyle yapar. Ravi'nin tartışmadan çekilmesiyle devreye giren İsmail Hakkı ise Ahmet Mithat Efendi'nin iktidar zaafını besleyen isim olur. O, Ahmet Mithat Efendi'nin *Dürdane Hanım* ile

² “Ravi” takma adlı kişinin Nabizade Nazım olduğu düşünülmektedir çünkü tartışmanın ilerleyen süreçlerinde Anadolu'yu anlatan bir eserden söz eder ve bu eserin *Karabibik* olduğunu sezdirir. Ayrıca *Karabibik* romanın nasıl yazıldığına dair de bilgi verir gibidir bu satırlar. (Gökçek, 2012, s. 65).

³ Ahmet Mithat Efendi, tartışmanın nihayetinde, bu seviyeden memnuniyetini de dile getirir: “[B]ir zamanın münazaraları gibi vukuları şan-ı Osmanîmiz aleyhine ağyarın isticlâb-ı enzar-ı istigrabını mucip olmayarak mümkün merteye usul-i münazaraya muvafık münazarattan birisi [olmuştur]” (Gökçek, 2012, s. 65).

Amerika Doktorları gibi romanlarını eleştirebilmek için Ahmet Mithat Efendi'den izin ister. Ahmet Mithat Efendi "Ahbar-ı Asara Tamim-i Enzar" yazı dizisini bitirdikten sonra İsmail Hakkı'nın eleştirilerini yazmasına "izni verir" (Gökçek, 2014, s. 80).

Bu noktada Ahmet Mithat Efendi'nin Zola hassasiyetine değinmekte fayda var. Osmanlı'da kimsenin "natüralizm"i bilmediğini iddia ederken Cemil Meriç (2008, s. 294) yanılmaktadır çünkü Ahmet Mithat Efendi, Zola taraftarlarına meydan okumak için yazdığı *Müşahedat*'ın önsözünde "natüralizm" ifadesini yerinde kullanır. Bunun yanı sıra Ahmet Mithat'ın Zola'ya itirazı, gerçekçi olmak maksadıyla her şeyin kötü ve pis tarafını göstermesidir. Zola'nın her şeyi olduğu gibi ele alışını takdirle karşılarsa da "her şey"den anladığının "en kötü" olmasını kabul etmemektedir. Ahmet Mithat'tan aktarıyor Cemil Meriç:

"Zola bunlara [nahoş meselelere] istediği gibi burun sokmakta muhtar." Ama "o kokulardan hoşlanmayanlar da burunlarını tıkamakta hür değil midir?" diyen Ahmet Mithat, bir bakıma Zola itirazlarıyla doldurduğu *Müşahedat*'ın önsözünden rahatlıkla çıkarılabildiği üzere, natüralist romanın da sınırlarını kendisi çizmek istiyor, sadece burnunu tıkamak istemiyor (Meriç, 2008, s.294-295).

Cemil Meriç'in iddiasını dayandırdığı nokta *Müşahedat*'ın önsözünde geçen şu ifadeler olmalıdır:

Biz ki, henüz fazilet-i kadime-i medeniyesi emraz-ı maneviye-i ecnebiye ile büsbütün tagayyür etmemiş Osmanlılarız, Avrupa romancılarının asıl ne gibi emraza hizmetkâr olduklarını bildiğimiz halde romandan, romancılıktan bahsederiz. Bunların aynen tercümesi müfid olmadıktan başka latif dahi olmayıp tab'-ı Osmaniyeye mülayim gelmeleri için tadilen tercüme usulünü bile ileriye götürmemişizdir.

İmdi her milletin romanı kendi istdad-ı millisine göre yapılmak, fakat ait olduğu asır tabiat-ı galibesinden ayrılmamak lazım gelip bu halde ecanipten alınacak romanları ona göre intihap eylemek ve bade'l-intihap yine tadilat-ı lazımanede gaflet gösterilmemek lüzumuna dikkat edebilecek olur isek bizim için romanı ve romancılığı kendimize lazım olacak kadar anlamış bulunduğumuz hükmolunur. Ama anlayışın bu derecesi de bizden hâlâ epeyce baiddir. Bu nokta-ı hikmetten ayrılmamaya pek çok sa'y ve gayrette bulunmuş olduğum halde roman yollu asarımın onda dokuzunu yine bu nakiseden kurtaramamış olduğumu kendim itiraf ederim. (Ahmet Mithat Efendi, 2016, s. 16-17)

Her ne kadar bu sözlerle Ahmet Mithat Efendi bir tür itirafta bulunuyor gibi görünse de, kendisinin "bile" yapamadığı bir şeyi diğer yazarların yapmasının mümkün olmadığını altını çiziyor bir bakıma çünkü kendi romancılığından / romanlarından başka kimsenin romanından örnek vermiyor. Bu bağlamda da Jale Parla'nın, Ahmet Mithat'ın söz konusu romanda "babalık" vasfını üstlendiğini tespit ettiği, Ahmet Mithat'ın iktidar arzusunun bir başka göstergesi olarak yorumlanabilir.

Ahmet Mithat Efendi'nin bizzat başlattığı bir tartışmaya bakalım şimdi: "Klasikler". Tartışmayı başlatan "İkram-ı Aklâm" biçiminde kısaltılan yazısında Ahmet Mithat Efendi, klasiklerin her daim değerli olduğunu, Türk edebiyatının klasik eserleri olmadığını, klasik eser üretilene dek, Batı edebiyatında klasikleşmiş eserlerin çevrilmesi gerektiğini ileri sürer. Tartışma İsmail Avni, Necip Asım, Sait Bey, Cenap Şahabettin gibi yazarların katılımıyla kuvvetlenir. Burada önemli olan, tartışmada Ahmet Mithat Efendi'nin ortaya koyduğu tavidir. O hep, tespit yapma, kural koymadan yanadır.

Ahmet Mithat Efendi'nin bir başka müdahalesi de, Muallim Naci-Recaizade Ekrem tartışmasından sonra, Ekrem'in kendi görüşlerine yakın bulduğu gençleri *Servet-i Fünun* dergisinde toplayarak yeni bir edebiyat inşa etme girişimini "Dekadanlar" başlıklı bir yazıyla eleştirmesidir. Halit Ziya'nın *Kırk Yıl*'da belirttiğine göre, Ahmet Mithat'ın yazısına kadar tatlı atışmalar şeklinde devam eden eleştiriler malum yazıyla sertleşmiş ve "kavga" boyutunu almıştır. Halit Ziya *Kırk Yıl*'da, Ahmet Mithat Efendi'nin "Dekadanlar" başlıklı yazısı için diyor ki:

Edebiyat-ı Cedide zümresinde vukua gelen teşebbüs bir decadent hareketi idi ve bu da anarchisme demek idi. Dinamo ile dinamit kelimelerini karıştırarak memleketi elektriğin nimetinden mahrum bırakan bir devirde, vehme dokunacak teşebbüslere, hareketlere delalet edecek kelimelerin gölgelerini bile lisandan süpüren bir sarayın nazarında ihtilallerin en müthişi olan bir hareketle itham edilmek öyle korkunç bir şeydi ki bunu görünce hep alınımızda soğuk terler hissettik. (Uşaklıgil, 2008, s. 647)

Halit Ziya dile getirmiyor fakat Ahmet Mithat'ın “dekadan” ifadesini seçmesi tesadüf olamaz. II. Abdülhamit'in sansür konusunda aşırıya varan tavrı göz önünde tutulduğunda ve Ahmet Mithat'ın kendisini sürgüne gönderen “millet-i metbua” ifadesini unutmuş olabileceği mümkün olmadığı için bu kelimeyi seçmesinin altında iyi niyetli bir tavır olabileceği mümkün görünmez. Ahmet Mithat bu açıdan sabıkalıdır zaten. “Dekadanlar” tartışmasıyla eşzamanlı yürüyen “Klasikler” tartışmasında Ahmet Mithat Efendi, aynı hedef göstermeyi Sait Bey için şu sözlerle yapar: “Mesela bir muharrir görürsünüz ki, mensup olduğu kavmin, dinin, devletin, adab-ı beytiyece muktaziyatı ‘Patriarchalisme’ ve itikadiyatta mezhebi ‘deisme’ ve siyasiyatta mesleği ‘Theocratisme’ olduğu...” (Ahmet Mithat Efendi'den aktaran Dino, 1954, s.29). Ahmet Mithat Efendi'nin pervasızca kullandığı bu ifadelerin iktidar kanadındaki yankısını hesaba katamayacağını düşünmek safdillik olur. Onun bu tavrındaki amaç, iktidarın yakınında olarak edebiyat alanında söz sahibi olabilecek kişileri elemine etmektir. “Kanon”u Jale Parla'nın “Herhangi bir otoritenin ya da otoritelerin, kutsadığı iyi yazarlar listesi ve buna eklenecek isimlere verilen izin ya da onay” biçiminde tespit ettiği bağlamda düşündüğümüzde Ahmet Mithat Efendi'nin, yarattığı tartışmalarla söz konusu otoritenin talibi olduğu söylenebilir böylece.

Murat Belge, kanon oluşturacak üç merciin varlığından söz eder. Belge'ye göre bu mercilerden ilki eleştirmenler, akademisyenler gibi meselenin tespitinde söz hakkı olan kimselerdir. Jale Parla'dan destek alalım:

[B]unlar edebiyatçıdan hem iyi bir edebiyat tarihçisi hem de iyi bir eleştirmen olmasını ve bu iki işlevi birlikte yürütmesini talep eder. Çünkü dönemselliğin karmaşık etkisi altında gelişen kanonlarda, hem yazarların yenilik arayışı, hem eleştirmenlerin ölçüt koyma çabaları, hem okur tepkisini hesaba katan yazar-okur diyalogu, hem devlet ya da cemaat sansürü, hem popüler kültür, hem seçkinci arayışlar bir yumak halinde bulunur (Parla, 2004, s. 52).

Ahmet Mithat Efendi'nin “Klasikler” tartışmasındaki tutumunu göz önünde bulundurduğumuzda, Parla'nın sözünü ettiği biçimde bir tavır geliştirdiği görülür. O, ilkin “klasik” tanımı yapar, ardından dönemin yenilik arayışlarında klasiklerden -esinlenmeyi kastederek- faydalanması gereğini vurgular; bunu yaparken de halkın anlayabileceği dil ve üslubu kullanmak gerektiğinde ısrar eder. Yukarıda değinmeye çalıştığım üzere Emile Zola gibi yazarların ahlaka mugayir bulduğu eserlerinden uzak durulması gerektiğini de devlet otoritesinin dünya görüşüyle koşut bir tavırla ileri sürer. Ahmet Mithat Efendi, “klasik”i “her şeyin baştan başına fevkalâdesine ‘aliyyü'l-alâsına denir” biçiminde tanımlamaktadır (Ahmet Mithat'tan aktaran Kaplan, 1998, s. 18). Gregory Jusdanis'in de, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür* adlı yapıtında “klasik” bahsinde ulaştığı sonuç Ahmet Mithat Efendi'ninkine benzer: “Klasikler, okunur, övünür ve taklit edilir” (Jusdanis, 2015, s. 99). Ahmet Mithat Efendi, daha sonra çerçeveyi biraz daha daraltarak, “taklit etme arzusu yaratan eser” biçiminde tanımlar klasiği. Ardından “klasik” sözcüğünün sınırlarını somutlaştırır. Ramazan Kaplan'ın toparlamasından ödünç alalım:

- 1- Klasik bir eserin konusunda temizlik ve doğruluk olmalıdır.
- 2- Yazma biçimi ve üslûbuyla güzel ve açık olmalıdır.
- 3- Anlatılmak istenen kolay anlaşılır olmalıdır.
- 4- Üzerinde durulan düşünce bakımından bir değer taşımali, çoğunluk tarafından değer verilen dinî, tarihî ve ahlakî normlara aykırı olmamalıdır.
- 5- Bütün bu nitelikleriyle gelecek nesillere bırakılabilecek ve insanlığın faydalanabileceği sevilen, beğenilen eserler olmalıdır (Kaplan, 1998, s. 25).

Murat Belge'nin ikinci mercii, devlettir. Hatırlayalım: II. Abdülhamit, Ahmet Mithat Efendi'ye gösterdiği iltifatlar karşılığında kendi iktidarını desteklemesini istemişti. Belge'nin tespitindeki son mercii de halktır; dahası, halk adına, halkın çıkarlarını gözettiğini ileri süren edebiyatçıdır. Bu kişinin bizim tartıştığımız bağlamda kim olduğu çok açıktır. Halkın söz hakkı yoktur. Otorite, kural koyucu onun için en iyisini, en doğrusunu bilir. "Roman İntihabı" başlıklı yazısında bu görüşü desteleyecek sözleri vardır Mithat Efendi'nin:

Zemininde umumiyet bulunan romanların bile kâffesi aynen tercümeyle salih değildirler. Mütercim tercüme edeceği romanı bir kere baştan başa okuyup onun da kendi mensup olduğu halka aidiyetten baid olan yerlerini çizmelidir. [...] Bizce roman denilen şeyin mütalaası beyhude itlaf-ı zaman için iltizam olunan şeylerden değildir. Roman denilen şey karilerini hem eğlendirir hem vukuflandırır hem fikir ve nazar-ı hikmetlerine ibretler bahşeder. En mergub bir romanı bazı cihetlerindeki malumatlar, hikmetler, ibretler bize yaramayacak olurlarsa onları çıkarmak romanın bizce kıymetini arttıracak bir tasfiye addolunur. (Ahmet Mithat Efendi, 1890 / 2018, s. 177-178).

Şimdi hemen eş zamanlı devam eden "Dekadanlar" tartışmasına bakalım. Ahmet Mithat Efendi, "Dekadanlar" başlıklı yazısıyla fitili ateşleyip, *Servet-i Fünun* yazarlarının üretimine çelme takarak alelacele "Klasikler" tartışmasına girer. Ne ki, her iki tartışmadaki tavrı bağlamında tutarlıdır Ahmet Mithat Efendi. *Servet-i Fünun* yazarlarını anlaşılmasız oldukları için eleştirir. Ona göre halk anlamadıktan sonra eser üretmenin bir anlamı yoktur. Kanon bağlamında düşünüldüğünde de Ahmet Mithat Efendi haklıdır. Jusdanis de, Yunanistan'da oluşturulan kanonların, klasikleştiği kabul edilen eserlerin dil ve üslupta bir istikrar yaratılarak ortaya konduğunu belirtmektedir. Ahmet Mithat Efendi de benzer bir yaklaşımla kuralı koyar: "Söz, başkaları tarafından kolaylıkla anlaşılacak bir biçimde söylenmeli, fakat aynı zamanda insanlık için değer taşıyan bir düşünceyi ortaya koymalıdır" (Kaplan, 1998, s. 27).

Ahmet Mithat Efendi'nin ısrarla üzerinde durduğu meselelerden biri dildir. O, halkın kullandığı dili önemsiyor ve artık "ölü" olan eskinin yerine ikame edilecek dilin, halkın kullandığı dil olması için de her yolu mubah görüyordu. Tam da bu nedenle yani dili ağırlaştırıp anlaşılmasız hale getirdiklerini düşündüğü *Servet-i Fünun* yazar ve şairlerini hedef aldığı meşhur "Dekadanlar" makalesindeki şu sözleri önemli: "Böyle şey mi olur! Biz lisanı sadeleştirilim der iken bunlar bir kat daha berbat ettiler. Bu ne lisan? Bu ne tabir? Veysi'ye, Nergisi'ye rahmet okutuyorlar! Şu heriflere?" (Ahmet Mithat Efendi, 1897). Bu bağlamda Orhan Koçak'ın tespitine katılmamak mümkün değil: "Eski söz ölmüştü ve zaten kendinin değildi, yeniye tercüme edilmek ve uyarlanmak zorundadır" (Koçak, 2004, s. 65). Ahmet Mithat Efendi, tam da Koçak'ın tespit ettiği tavrı içindedir. Fransız Dekadanları dışında, onların çevrilmesi mümkün değildir çünkü, "klasik" sayılacak eserlerin hepsi, ait olduğu dillerden tercüme edilmeli, yerli yazarlar da onları taklit etmeliydi: "Taklîd, taklîd der iken onun neticesi tahkike varır" (Ahmet Mithat Efendi'den aktaran Kaplan, 1998, s. 48).

Ahmet Mithat Efendi'nin "taklit" iddiasını genişlettiğimizde, uygulamaya geçildiği noktada bir gelenek oluşacak, böylece klasik eserler ortaya çıkacak ve klasik eserler de kanonu oluşturacaktır. Bu kademeli geçişlerde raydan çıkmayı engelleme misyonunu da Ahmet Mithat Efendi üstlenmiş görünmektedir çünkü ondan başka kimsenin bütün tartışmalarda yer aldığını göremiyoruz. Hatta çoğu tartışmanın başlatıcısı olması da savımı destekliyor. "Dekadanlar" tartışmasını aynı isimli makalesiyle başlattıktan sonra uzun bir süre bu konuda sessiz kalan Ahmet Mithat Efendi, "Teslim-i Hakikat" makalesinde kendi konumunu ve kural koyuculuğunu şu sözlerle hatırlatır:

Avrupalı mı yoksa Asyalı mı olduğumuza dair yazdığımız birkaç makalede dahi gösterdiğimiz veçhile biz bizliğimizi muhafaza ederek terakki arzusunda bulunmakla beraber tarik-i terakkide delaletleri hizmetine kalemlerimizi hasredeceğimiz millet ve nahl-i İslamiye ve Türkiyeyi de kendimizden ürkütmemekle mecburuz. Vala-yı Avrupa alem-i edebiyatında neler olduğunu biz de bilmiyor muyuz? Biz de bu maksada hizmetkar değil miyiz? Unutuldu mu ki on beş sene makdem pir-i müganlara muğpeçelere ilan-ı harp ederek üdebanın tuyuğlarını alem-i tabiata sevk gayreti ilk evvel bizde görülmüş idi? Unutuldu mu ki demirden leblebiye teşbih olan esaret-i lisanî hakkında "Biz bu demirden leblebiyi çiğneyemeyiz" sözünü ilk söyleyen biz idik? Unutuldu mu ki eski dekadanlarımızın "Hakaret gördük" demelerinden on beş sene evvel "erbab-ı teferrüç" diye tahkir olunanlar biz idik? (Ahmet Mithat Efendi, 1897)

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Ahmet Mithat Efendi, edebiyat alanında gerek kimlik koruyucusu olma, gerek Klasikler ve Dekadanlar tartışmasındaki dil hassasiyeti bakımından tam bir kural koyucu tavrı sergilemektedir. Bu da Ahmet Mithat Efendi'yi, kendisinin de sıklıkla vurguladığı gibi bir iktidar pozisyonuna taşımakta ve kanonist bir tavrı sergilemesine yol açmaktadır. Kemal Atakay'ın "Kanon Huzursuzluğu" başlıklı yazısında geçen şu ifade Ahmet Mithat'ın mücadelesini özetler niteliktedir: "Klasik olana öykünme, klasik olanı şimdiye taşıyarak hem bir geçmiş-şimdi zinciri kurar; hem de sanatın ölküsel gelecek tasarımına zemin hazırlar: ölümsüzlük" (Atakay, 2004, s. 77).

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi (2003). *Ahbar-ı Asara Tamim-i Enzar*. Haz. Nüket Esen. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi (2016). *Müşahadat*. Haz. Özlem Nemutlu. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi (2013). *Menfa: Sürgün Hatıraları*. Haz. Handan İnci. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Atakay, Kemal (2004). "Kanon Huzursuzluğu". *Kitap-lık* 68: 70-77.
- Belge, Murat (2004). "Türkiye'de 'Kanon'". *Kitap-lık* 68: 54-59.
- Beşir Fuad (1999). *Şiir ve Hakikat: Yazılar ve Tartışmalar*. Haz. Handan İnci. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dino, Güzin (1978). *Türk Romanının Doğuşu: İntibah: Sergüzeşt-i Ali Bey-Eylem ve Kurgusu-Kişilerin Yeni Boyutları-İşlenen Temalar-Üslup*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Dino, Güzin (1954). *Tanzimattan Sonra Edebiyatta Gerçekçiliğe Doğru: Birinci Kısım*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gökçek, Fazıl (2012). *Küllerinden Doğan Anka: Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gökçek, Fazıl (2014). *Bir Tartışmanın Hikâyesi: Dekadanlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Jusdanis, Gegory (2014). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*. Çev.: Tunçay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, Ramazan (1998). *Klasikler Tartışması (Başlangıç Dönemi)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

- Namık Kemal (2016). "Mukaddime-i Celâl". *Celâleddin Harzemşah*. Haz. Prof. Dr. Abdullah Şengül. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Koçak, Orhan (2004). "Kanon mu, Siz İnanıyor musunuz?" *Kitap-lık* 68: 60-65.
- Meriç, Cemil (2008). *Kırk Ambar: Rümuz-ül Edeb*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, Jale (2004). *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, Jale (2004). "Edebiyat Kanonları". *Kitap-lık* 68: 51-53.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2001). *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tansel, Fevziye Abdullah. "Muallim Naci ile Rezaizade Ekrem Arasındaki Münakaşalar ve Bu münakaşaların Sebep Olduğu Edebî Hâdiseler". *Türkiyat Mecmuası*, 1953. (159-200)
- Uşaklıgil, Halit Ziya (2008). *Kırk Yıl*. Yay. Haz.: Nur Özmel Akın. İstanbul: Özgür Yayınları, 2008.
- Yalçın, Hüseyin Cahid (1935). *Edebî Hatıralar*. İstanbul: Akşam Kitaphanesi